

י. ט. הלמן

מזמור ליגון הרודם
שירת הדור של ש. שלום
א. זעקת-נפתולים

'אני זעק משום שהלילה שותק', 'זעק' ש. שלום באחד משיריו¹, ואין דרכו של זעק לעיין תחילה בספרי תווי-הנגינה על מנת לכוון לפיהם את קולו. עצמת-הכאב וגודל-הרגישות, עומק-הדקירה וגמישות השרירים של כלי-המבטא, אלה הם הגורמים היחידים לקביעת מידת הקול ואיכותו, לצירופיו ולחילוקיו. כל כאב מוליד את קולו, מתפרץ ומשתפך בשברי-יבבה או בייל-לת-תרועה, בתקיעה ארוכה ומזעזעת, או בדיבור רגיל ומשקיט. ואם תשמע לפעמים את ה'זעק' והנה הוא מסלסל בקולו, בדוק אחריו ותמצא: פשטות ופרימיטיביות גם בסלסולו, והוא מונהג תמיד על-ידי הכאב הנסתר הנמשך, המעביר אותו מקול אל קול, נוקד ודוגש צליל אחד ומחליש ומרפה צליל אחר. על כן אין צורת הדיבור קובעת חשיבות עצמאית בשירתו של ש. שלום, ובכל גווניה וחילופיה נראית היא תמיד כצמודה לתוכן, כגילוי טבעי לחוויה הפנימית, כמשרתת נאמנה לרגש המתפרץ. פעולות חזקות ושיחות ארוכות בדראמות, שורות ארוכות רבות-נגינה נותנות מקום לשורות קצרות ולמלים בודדות, שירים רתומי הכסאמטרים וחרוזים ושירים חופשיים, ללא קצב וללא משקל וללא חרוז, כקריאות בודדות אובדות בחלל-העולם, — אנחות ואנקות הם אלה, קריאות-עזרה ושועת-אימים, זעזועי-נפש מתגלים בקול, בתמונה, בפעולה, לעולם אין הצורה דורשת טיפול בעצמה, פינוק וקישוט לשמה; מלווה היא אל התוכן ומיילדתו; עוזרת לו להיחשף ולהיגלות, ומצאת סיפוקה בעזרתה. גם הסוניטה, זו הצורה הכבולה והמחושבת ביותר, נדמית לך כתחבושת מורכבת ומאומנת, שכל-עיקרה לא באה אלא לכסות את הפצע ולרפאותו, והוא, הפצע, הקובע את שטחה ואת גודלה ואת קישוריה החזקים והרפים; ואף זו, תוך כדי כיסויה וריסונה, מגלה את מקום המחלה

1. חצות, שירים, הוצאת 'יבנה', תל-אביב.

ומזהירה: כאן ועד מקום המחלה, זהירות! כי על כן לא לשעשע באה שירתו של שלום, כי אם לזעזע, לא לכסות וליפנות, כי אם לגלות ולרפאות, לא להרדים, כי אם להמריד. גם עצם המחשבה, ויש מחשבה עמוקה גם בדראמות וגם בשירים של ש. שלום, נראית כפותה לרגש, כשם שהיא עטופה בדמיון ומעולפת בהיות. 'זועק' הוא ש. שלום, וכל זועק הוא ראשון אף אם קדמו לו וחברו לו צועקים וצעקנים הרבה, וכל זעקה היא חדשה, אף אם דומה היא הרבה לחברותיה: כאב חדש מולידה, ודור חדש מקורה. החידוש הוא בחויה, בהרגשה, בתפיסה. והוא המחודש בכחו גם את הצורה העתיקה, את הביטוי המשמש ואת החרוז הרגיל. הכוח הוא בעומק ההרגשה, ברוחב ההיקף, במבט החד והחודר, בסתר המתפרץ והמתגלה, והוא המחזק את הקצב, המעצב את הדמות, המאמץ את הפעולה. בכל נשקף כוח-סתרים זה, וכל המגלה את הנסתר ראשון הוא לחויותיו ולדורותיו.

ממעיינות-קדומים נובעת שירתו, ובפלגים שלושה היא זורמת: פלג ה'אני', פלג העם ופלג האדם. בתהומה — הרגשת-החטא של הדור, בשמיה — קרני קדושה בוקעות מבעד לצעיף של עננים כבדים, וקילוהה — חתירה עזה לחבק ולאחד את ה'איין-סוף' התהומי עם ה'איין-סוף' השמימי בזרועותיו העצומות של ה'אני', סיבת הכל ותכלית הכל, היכול וכוללם יחד, דמות של אשה מלווה את שירתו בכל דרכיה: מגרה, לפעמים מלטפת, אבל בלתי-מנחמת. לדוחים ונסערים הם פלגי הקצוות, פלג ה'אני' ופלג האדם, ראי נאמן למבוכת הדור ולנפתוליו, לחלומותיו הנועזים ולכשלונותיו הגדולים, לגעגועי העינים לטוהר-נשמה ולתאווה החזקה לבשר-הגוף המושך; מפעפעת בתוכם התלב-טות של דור שנוולד בחטא, בבחלי-הדם של מלחמת-העולם, ותועה בדרכים לא שערום אבותיו, הרס ובנה וחזר והרס ונפל תחת משואות בנייניו החרבים, וקריאת 'לא ניכנע!' על שפתיו; חורקים ושורקים מתוכם הדי הספק הממ-איר, שנדבק בגופו ובנשמתו של הדור עם תחילת צמיחתו, תוך כדי הריסת הישן והנאלת, וגדל יחד אתו, תוך מאמציו הגדולים לבנות ולתקן ולחדש, וכתולעת זו שבתוך הפרי, הרקיב אותו מבפנים הטיל מומים חדשים-ישנים בתיקונו, וחתר מתחת לבנין תוך כדי בנייתו... וזך ובהיר כבדולח הוא הפלג המרכזי, פלג העם. שלוה ושוקטת שירתו, כאמונה, ופשוטה ותמימה — כמעשה. משתקף בו שביל הצלה לדור מתפכח משכרונו, מגביל ומצמצם את צולמו ומתחבר על-ידי כך עם ההווה הנמשכת, המתמדת, שתוכנה זריסה

ובניין כאחד. אולם גם הוא רק פניו שוקטים, ואילו במעמקיו רוחשים תניני-
דם ולויתניי-יצרים, המאיימים תמיד להתפרץ מקרקע-ביצתם ולהעכיר גם
את פני הפלג השוקט...

מגילת-יחסיין ארוכה לה, לשירתו של ש. שלום, ואבות קדומים לה בספרו-
תנו. סיפורי התנ"ך ומדרשי אגדה, פלפולי הלכה וחזיונות מקובלים, דעות
ואמונות של פילוסופים וחזיונות עממיות, — כולם כאחד מביאים
נדבכים לבניינה. וקשרי-משפחה קרובים ביותר לה עם הדור שקדם לה,
שירת ביאליק ידעה את צערה של השכינה 'שבורת-הכנף', אשר לימדה
אותו לדבר אל העם ו'ירימו נא אגרוף כנגדי, ויתבעו את עלבונם, את עלבון
כל הדורות מראשם ועד סופם'; שאול טשרניחובסקי שחרר בשירו את
האלוהים, אשר 'אסרוהו ברצועות של תפילין, והכריזו על האמונה באדם
לקול שחוקה של האשה ('שחקי, כי באדם אאמין'); ואילו ז. שניאור ידע
לדבר בעוז ובעזות על האשה ועל חידתה, ולשים כתר-מלכות של יוצר
בראש היצר. וה'קרקע שבלב' של מיכה יוסף ברדיטשבסקי, שסקירה שטחית
ראתה בו רק פרי מלחמת המזרח והמערב, ואילו באמת היה הקרע עמוק
יותר, והטחנותיו של י. ת. ברנר נגד המרבים 'שכול וכשלוך' בעולמנו, —
כמה אמיצים הם החוטים, המקשרים את יצירתו של ש. שלום במבחר יצירי-
תיהם של גדולי הסופרים והמשוררים של הדור החולף. לא 'גר-צדק' הוא
ש. שלום בספרותנו, זקוק להצדיק את עצמו במעשיו ובשיריו על חריפות
ביטוייו ועוז-מעופו ועזות-גישתו — להסיר את הלוט מעל פני הקדושה
ולהציג את החיים במערומיהם. נאמן ביתה הוא ויליד טיפוחה, וזכות 'מסור'
רת' חופפת עליו; אלא שהוא ממשך את השלשלת, טווה הלאה את החוט
ומוסיף יריעות חדשות אל האריג. טבעת חדשה הוא מוסיף לשלשלת, טבעת
דורו, ובצורה הולמת את הדור. שמי ביאליק תכלת הם וגבוהים, ואדמתו —
שחורה היא וקרובה, ורק במרחק הגדול שבין השמים והארץ קרה 'ערבוב
תחומים', והתחומים אף הם תחומי ישראל בלבד הם, שכן תחום ומוגבל
היה עדיין בית-ישראל בימיו, ואילו ש. שלום מוריד את השמים ארצה
ולוחץ על שניהם בכוח, כי מאז ועד עתה 'נתבטלו התחומים', כל התחור-
מים — תחומי אני ועם ואדם, וקדושה בטומאה נוגעת ואור בחושך וכאב
בתענוג וספק בוודאי. חזר עולמו של ש. שלום לתוהו-ובוהו, חומר-גלמי
מעורב זקוק לצירוף ולזיקוק, לצורה טבעית יותר וקדושה יותר, למזיגה

אחידה של ארץ-שמים. הדי המלחמה העזה בגולם הענקי באלפי גילויי, גלי החתירה האמיצה אל אחדות-ההארמוניה בריבוי הסתירות, אל הוודאי האחד באלפי הספקות, השאיפה הכבירה לגילוי הנצח הקיים בריבואות הרגעים החולפים, ה'אני' האחד במיליוני היצורים, אלה הם דראמותיו ושיריו של ש. שלום, השירה והדראמה של הדור שיצר את ש. שלום.

ב. ה'אני' וגלגוליו

כל מלחמה יוצרת את כלי-מלחמתה, נשק מיוחד רק לה, וכל חומר כופה על היוצר, הרוצה להשתלט בו, את כלי-אומנותו; אף עולמו המיוחד של ש. שלום כופה עליו מנגנון מיוחד, תכסיסי-מלחמה מיוחדים, קרוצ הוא העולם ומלא סתירות וניגודים. ה'כשר' בעיני האחד 'טריפה' לשני, ומה שהיה 'קרוש' אתמול 'פיגול' הוא היום. הכל עובר, חולף ומשתנה. הכל תלוי בנקודת-מבטו של ה'אני', הכל 'סובייקטיבי'. אבל גם הסובייקט עצמו הולך ומשתנה. גם ה'אני' גזור לגורים. והפרובלימה המתמידה היא: כיצד מודדים משתנה במשתנה? מי הוא ה'אני' הקבוע, המסמן וממיין את שינויי העולם וניגודיו, ומה הוא העולם הנתון והקיים לעד, ש'אני' מתחלף רואהו מדי פעם בעינים שונות? ושוב: כיצד מאחדים את הריבוי הזה, על ניגודיו וחזרותיו, מבלי לאבד את החשוב ביותר, למשורר, את הגוון ואת הצבע, מבלי לטשטש את הדמות הנגלית, מבלי להטביע את טיפת החוויה הרגעית בתהומות הנצח?

בעיה עיקרית זו כופה על שלום את חידושו העיקרי, את ה'אני' השלומי. מדעת או שלא מדעת, במחשבה כפוחה לרגש, לתפיסה, לחוויה, או על-פי אינטואיציה מתחדשת בגילוי אחר גילוי, בהתאם לחוויה, לתחושה, יוצר ש. שלום את ה'אני' שלו. מנגנון מרוכז בחברה אחת ומצודתו פרושה על כל העולם, מסתגל בתוכנו ובצורתו לרוחבו ולהיקפו של שדה-המערכה הזמני, ובו, ב'אני' הזה, כובש שלום את עולמו, ותחתיו תחת 'אני' זה, הוא מקפל אותו כולו, על ריבוי ועל ניגודיו ועל סתירותיו, אף אם נדמה לפעמים,

כי גם הוא גופו כורע תחת המשא הכבד של 'אני' ענק-ננסי זה.
 טוב לְהִיזֵת הָאֵיִב הַמְּזוּק מִמֶּאֱרֵב,
 או הַשְּׂרָף בְּקָרֵב.
 שְׁאֵשָׁא אֶת שְׁנֵיהֶם בְּדָמֵי כִי נִמְר
 טָרַל מֵה אֶכְזֹר!

(יודי משה כבדים)

אבל גורל זה 'בחר' לו המשורר, בזדון או באונס, ביצרו את ה'אני', שהוא
 אומר לכבוש בו את הדור האכזרי.
 נִנְצַן הַגְּרִיל, וְהַקֶּשֶׁב - אֲנִי.

(אין בן פלא, אלה תולדות)

שבעה שמות ליתרו, ושבעים ושבעה מובנים וגילויים שונים ל'אני' השלומי.
 פעם 'אני' רגיל הוא, 'מדבר בעדו', המייצג את המשורר בעצמו, ולפנינו
 חוויה אמיתית, ממשית, לקוחה מן המציאות, מעשה באדם שכך הוא וכך
 קרה לו: פעם 'אני' קטן הוא, באל"ף זעירא, אחד היצורים המרובים שברא
 אלהים או המשורר בעולמם המשותף, עולם החזון ומציאות בשר-ודם פשוט,
 עם חויות מוגבלות ממשיות או מדומות, מעשה בדמות שככה נגלתה לו
 למשורר; ופעם 'אני' גדול הוא באל"ף רבתי המתפשט בכל הדורות ובכל
 העולמות, יוצר הכל ורואה כול ונושא הכל בלבבו; וכל ה'אני'ים המרובים
 האלה אינם סוף-סוף אלא 'אני' אחד, אחדות מרובת-אני'ים, שלימות מלאת
 פגמים, 'כול' אחד מפוצל ומפולג לפרטים איך-מספר, הכלולים וקשורים בו
 לאחד.

וְאֲנִי הוּא רַק שֵׁם לְמֵה שְׁמֵעֶבֶר,
 בְּמִבְּוֹךְ הָאֵיִן-סִבֵּר - תְּקוֹת הַשְּׁנִי.

(שם)

אולם גם —
 יָם וְשָׁמַיִם אֲנִי, הַגּוֹסֵעַ,
 יוֹעַ חָהָר, גַּל אַחַר גַּל.

(שם, באנייה)

וגם —
 אֲנִי הַמְּעֵץ הַבּוֹקֵעַ בְּחֶלֶד,
 אֲנִי הַמְּחַרֵּשׁ וּמְדוֹכָב פֹּה תָּמִיד...

(שם, אלה תולדות)

אני פשוט ורגיל, שגם הוא, אמנם, 'מחריש ומדובב' כאחד, 'אני' מסתורי זה — מסגרת תוכן וצורה כאחד הוא. בו ימצא את ביטויו גם ה'אני' הקטן שבקטנים, הבטל ומבוטל, בחינת אדם במדינה טוטאליטארית, הנרמס כנמלה ונטבע בים של 'אני'יים כמותו, וגם ה'אני' שעלה לגדולה ושולט על גורלם של מיליוני 'אני'ים אחרים שנשארו בקטנותם; גם ה'אני' הרגיל, הדימוק־ראטי, ה'מחריש ומדובב', כאחד, וגם ה'אני' האחד והיחיד, הכולל הכל יחד.

אָנִי צֵל בֵּין צָלִים הַנְּעִים בְּמִרְאֵה הַעֲוִים הַזֵּעִים.

(סוניטות מעבר לדם)

אד :

אָנִי הוֹלֵךְ וְעֹמְדִי הוֹלֵכֶת

שִׁירָה גְדוֹלָה: צָלִים וְחִלּוּמוֹת,

הַדִּים וּבְנֵי-הַדִּים שֶׁל מַנְיָנָה נְמֻשָּׁכֶת,

תְּהִיָּה מַעַל וְלֹחֵשׁ מִתְהוֹמוֹת...

(אין בן פלא: ירושלים)

מוקף צללים וחלומות, נהפך גם ה'אני' לאחד מהם. ה'צל' וה'חלום' הופכים 'אני', וה'אני' — צל וחלום. כך מושגת אחדות אחת, אחדות המציאות והחלום, והניגוד שביניהן הולך ומיטשטש. בחיי-המציאות אפשר למצוא דוגמה לכך בבן-מפלגה קנאי, שאינו רואה בחייו דבר מלבד חלומו ונכון תמיד להקריב את עצמו לשם חלומו. אבל יש אשר 'תהייה מעל' זו מתוך התלכ־דות הכל ב'אני', נהפכת ל'תהייה' פנימית של ה'אני', המתחיל תוהה על עצמו :

שֶׁל מִי הַיָּד שֶׁהִדְפָּקָה הָרִיעַז?

שֶׁל מִי הַצֶּעֶד, מִי וְמָה אָנִי?

(שם)

וכשהוא רואה פעם את פרצופו בראי, בלי כחל של שירה ובלי שרק של חזון, הוא מזדעזע למראה עיניו :

אֵיכָה נִקְלַעְתִּי הַלּוֹם? מִי הוּא זֶה בֶּן-הַבְּלִיעֵל?

מֶה לוֹ וְלִי בְּמִשְׁתָּף? אֵיזָה מוֹרָא הוּא זֹמָם?

(הסוניטות, מעבר לדם)

והתהייה חוזרת ומתפשטת מתוך ה'אני' המצומצם על פני כל העולם ומציפה גם אותו בחרדותיה. עולמו של הקדוש־ברוך־הוא יפה הוא, אלא שהאדם מקללו.

רְאִיתִי עוֹלָם בְּיָסוּד, וְאָדָם בְּתוֹכוֹ כְּמִכְשׁוֹל — —

רְאִיתִי הֶמְתָּם בְּבִרְיָאָה, וְרַק הָאָדָם בָּהּ קָרוֹעַ.

(הסוגיות אשה)

מתאוננת האשה הרואה את עצמה כחלק מן 'העולם ביופיו'. אבל לאט־לאט מתחילה גם היא, פרצופו הנשיי של ה'אני', להרגיש, כי לא הכל 'בסדר' בעולם זה. מקולקל הוא העולם כבר משעת בריאתו, שכן מלכתחילה 'נבראה תבל רק לעבד רצוץ'. יחזור בקרוב על דבריה גם 'און בן פלא', אשר מציאות חייו תגיד לו, כי ילדי ישראל הם 'נרות־נשמה בעולם הפרוע של רצח ושוד', אחרי ש'אני' אחר שלו, שנתלבש בדמותו של בן־נומא, הכיר זה כבר, כי 'כלב שוטה הוא העולם, והריר בפיו — אנחנו'. כך מתלכדים יחד ה'אני' וה'עולם' במראה־עוועים אחד, מראה זועם, שאין מנוס ואין מפלט ממנו, ושניהם כאחד דורשים את תיקונם. אין לתקן את ה'אני' אלא אם כן יתוקן העולם אתו, ואין לתקן את העולם, מבלי שיתוקן עמו יחד גם ה'אני'. ושתי התהיות על העולם ועל האני הופכות לתהייה אחת.

יֹשְׁבִים הֵם וּמְבַקְשִׁים הֵם מַעַן: לָמָּה

הוֹלֵךְ אָדָם? תִּבְלֵ לְאֵן תִּסָּבֵז

(און בן פלא, ירושלים)

בהתאם לכיטוי תהייתו של ה'אני' הרגיל:

מִדּוּעַ לִבְנוֹ תִּמְיֵד פֶּה קָרוֹעַ?

וְאָנָּה אֵלֶיךָ וְאֵלֶיךָ פֶּה תִּמְיֵד?

(שם, אלה תלדות)

מאיימת תהייה מלוכדת זו: מתוכה נשקפים 'עולם' — כלב שוטה' ו'זה בן' הכליעלי, וכרבים מבני דורו מגסה גם המשורר למצוא מקלט בכפירה

ובשלילה.

מִשָּׁל הָאָדָם בְּעוֹלָם, וּמִשָּׁל הַמְּרָאָה וְהַקּוֹל — —
אָרְץ אֵינָהּ שֶׁל חֹמֶר, וְשִׁחַק אֵינָהּ שֶׁל כְּחוֹל
(הסוניטות, מעבר לדם)

הכל — חלום, ואם גם חלום רע. ו'אין ממשות בעולם זולתי הפרידה הנִי־
צחת'. האין הגדול יפתור את כל הבעיות. אבל, כרבים מבני דורו לאחר
זמן, מוכרח גם המשורר להודות בכשלונו של ניסיון זה. אין לבטל את
העולם, ואין לבטל את ה'אני'. יותר מדי מורגשים הם, מוחשים.

אֲנִי יוֹדֵעַ, כִּי הַפֶּל בְּרָדָם
וְאֲנִי יוֹדֵעַ, כִּי הַפֶּל אֶמֶת.

(און בן פלא, ירושלים)

ובייחוד מרגיש הוא, כי

וְאֶהְיֶה-עַל-פִּי-כֵן אֲנִי יוֹצֵר וְאֶפְּל וְכֹאֵב שְׁשׂוֹתָת...
(חנינא בני, הסוניטות)

(חנינא בני, הסוניטות)

שניהם, העולם וה'אני', קיומם נתון ונקנה בכאב.

תְּמִיד יֵשׁ אֶחָד, כְּמוֹנֵי אֲנִי
אֲוֶן בֶּן פֶּלֶא בְּדוֹי שֶׁהַפֶּל בּוֹ אֶמֶת
וְהַפֶּל בּוֹ שִׁירָה...

(און בן פלא, ליד הזרקור)

הכאב מאשר את קיומו של העולם הכואב ושל כל 'אני' אחר בו. אשר
כאון בן פלא 'הכל בו אמת והכל בו שירה'. סער הוא העולם, ו'אני הקורא
לך בצר, רק ערבולת הנני בסערי'. ובסער זה הכל מתלכד לאחד. ואין לדעת:

מִי פֹה הַנְּאֻמָּן, וּמִי פֹה הַבּוֹגֵד?
לֹא נִדַע מֵאוֹם.

(על הקלף, פלא גמע)

ואין לדעת:

מי פה חי ומי מת?

(און בן פלא, תנים)

ואין לדעת :

מה הוא החטא ומי האשם בו?

(און בן פלא, אלה תולדות)

והסער אינו זמני, בן דורו בלבד. עתיק־ימים הוא. מקורו בעצם הבריאה, כי

חַלּוּמוֹת בְּלֶהָה וַיִּצְרִים נִרְדְּמִים
מִטְרָם הָיִית מַצִּיחִים מִמְּאָרֵב,
כִּי אָנֹכִי אֶפְיֵק אֲשֶׁדוֹת שֶׁל דָּמִים
אֶפְלִים, שׁוֹאֲנִים לְזִמָּה וְלִקְרָב.

(שם, תנים)

לזימה, לקרב... מטרים היות... בכל אופן, מטרים היות ש. שלום למשורר, מטרים היות דורו — דור, כי על כן נולד דור זה במלחמה והונהג ביד שטנית למלחמה ..

ג. האשה וגילוייה

'זכר ונקבה ברא אותם', ומאז היא מלווה אותו בכל דרכיו, בדרך המלך, כשהוא מולך ומוליך, ובדרכי יצירתו של ש. שלום, כשהוא תועה ותוהה. 'זכה — עזר, לא זכה — כנגדו', סיכם פעם הגבר ערכה של אשה. קנה־מידה להערכתה שימש הוא. הגבר, וגם ערכה תלה בעצמו, בזכותו, 'ואל אישך תשוקתך' היתה הקללה — ואולי הברכה? — שרבעה בה, 'הקללה' האחת שמילאה את חייה ונתנה להם תוכן. מה קרה לה לאשה בדור, שהוא 'המושל בה', איבד את שרביטו, נתפצל לכמה אנשים ונבלע, אבוד־ערך, בחיק האני האחר, הגדול, הבלוע כול? מה מעשיה היא בעולם־צללים זה, פרוץ־

גדרות וחסר־תחומים, ב'אפיק אשדות של דמים אפלים, שואגים לזימה, לקרב' ? במה מוצאת היא אושר, עניין, חיים ?
 רבות נשים בעלות־שם מופיעות ביצירותיו של שלום: אמו של אלישע ואשתו של ר' מאיר, בפואימה הדראמאטית 'אלישע והשבת', אפרת וחולדה וימימה ביירות אל הקיבוץ, * יותר מהנה — בנות בלי־שם, וכולן דמויות נאמנות לעצמן. אשה־אשה ושרטוטי פניה ותכונות רוחה ודרכי דיבורה, כי על כן משורר הוא שלום, שומר — אף אם לא תמיד במידה מספיקה — על צבע הזמן והמקום ועל המיוחד והאינדיבידואלי שבדמות. ואף־על־פי־כן קל להכיר, כי לא זהו העיקר. לא האינדיבידואלי, כי אם המשותף; לא הגילוי המיוחד, כי אם השורש המאחד. כל הנשים אינן אלא אשה אחת, צלמה ודמותה של האשה, שנתגלתה לפני תשע־עשרה מאות שנה במערת יוסף' והמכתירה עכשיו את קבוצת הסוניטות, ואף היא אינה אלא פרצופו־הנשי של ה'אני', דומה לו בכל ושונה ממנו ב'נשיותה' בלבד. כמוהו בשר־ודם היא בשרשה, וגילויים לה שניים — אשה ואם; דמות אחת לאם, ושתיים לאשה: נתבעת ותובעת. רחקו הימים בהם היתה הברכה שלווה ושקטה וחולמת ובת־ישראל למדה לשמור על 'אורה הצנוע' מנרות־של־שבת שהד־ליקה אמה.

כנגדה דמות האשה הנגאלת, האם. צעיף־תקוה מכסה פניה, והאשה שנתערער בטחונה באהבה פושטת אליה את ידיה, כמבקשת עזרה והצלה. כמה דרכים ניסתה תחילה, ובתוכם גם דרך הגבר־האדם בעולם, ולא הצליחה, עם כובשי הסלעים עבדה, עם מייבשי הביצות, עם גושרי הגשרים, 'עם נשים אכיות שתובעות עלבונן מן החוק הכוזב' —

אֶךְ אֲתִי הִתְהַלְכָה נֹסֶתְרָה, שְׂכַפְּיֹתֵי עֲלִיָּה לְדָם
 פֶּן יִטְמָא הַשְּׁתִּיל מִהַבִּלָּה, פֶּן תִּסְעֶר אֶת לִוְעָה בִּי
 הַתְּהוֹם.

וקריאת ייאוש נפלטת מפיה:

בֶּן לֹו הָיָה לִי, תִּיטֹק, שְׁמַבֵּט לֹו קוֹרֵן וְשִׁלּוֹ..

(הסוניטות, אשה)

כמו לולו, פּרצוף נשיי אחד, השואפת להקים ולדות, כך גם היא, האשה, חושבת להימלט מפתח האהבה והמוות באימהות. היא לא תברח על-ידי כך מן העולם. להיפך, קשריה עם העולם עוד יתחזקו על ידי כך. בן ייולד לה, והוא ישחרר את העולם, 'הוא יבצע בתבל את אשר לא ביצעתי אני', מנצנץ בלבה רעיון טולסטויי. 'הוא האדם הראשון ביניכם, צאציו של הקוף'. כשם שניתנה האהבה הטהורה בשירתו של שלום ב'זכר', כך ניתנת תקווה לאשה ב'רמוז': רומז ממרחקים חוף-מבטחים של האם... אך הנה נתפרש 'רמוז' זה בדראמה. הנה אם שנולד לה בן, ולא בן פשוט, אלא 'בן אלוהים', אלישע בן אבויה בכבודו ובעצמו. הנה בן אשר 'ללחוח תורתכם השבורים הוא ישיב הערך, כייטוב', אשר ישחרר את האדם, זה שאין לו חוק, כי הוא החוק לעצמו, וגם את ישראל ישחרר שאין זולתו עם, יען כל עם שלו האש. הדרור והאמת — ישראל הוא', הבן אשר 'מזקת עיניו נוצרתי, ורעיון שחרורו טיפחני' — הנה אם מאושרת, שרואה בעיניה את מרד בנה שלו התפללה. בציפניאם היא מגינה על בנה נגד ר' אלעזר ברבי שמעון, המתנכל להמיתו בעון חילול שבת: 'היש מעשה שאינו שבת? היש חטא שאינו קדושה? — — — היש שופטים בעולמנו לאלישע בן אבויה? — — — היחתוך הרגע גזר-דינו של לב החותר באין סופו?' רק כדי להיכבל אחר כך בכבלים בידעצמה ולהסתלק מבנה, המתאמץ לשוא לשמור על כבוד אם בעולם של חילול שבת. כך מקריבה האם האומללה תחילה את כבוד השבת לשם בנה ואחר כך — את בנה בשם השבת, ושלחה רחוקה ממנה. וכך הוא המעשה גם באם אחרת, בברוריה, שגם היא, אגב, נכוחתה בנעוריה ב'אחר', לא משום שהיא הרהרה בו, אלא משום שהוא מלא הרהורים עליה: אחרי מלחמה פנימית היא מחליטה לסכן את חיי שני ילדיה לכבוד השבת, ובבוא האסון היא מטיחה דברים נגד השבת ואלוהיה שגולו ממנה את ילדיה.

אין נחת גם לאם בעולם קרוע זה, והאושר הגדול שרמו לה ממרחקים בשירת-החיים של שלום מתנפץ בדראמת החיים שלו. יצרי בראשית שזנקו מן התהום מרקידים בתהו-ובוהו המוסרי והחברתי. כך משרשר ש. שלום את חיי הדור ביחסים שבינו לבינה, ואת חיי הדורות בקשרי אם ובניה, ואת

חיי כל הדורות בעולם, והכל משווע לתיקון, לישועה, לרפואה שלמה. כי אין רפואה לשיעורין, לחלקים. מתי יבוא המשיח? מתי ואיך יתוקן העולם? איך יתוקן ה'אני' הגדול, הנושא בקרבו את כל העולם על 'אניו' הקטנים ומרובים, המחולקים ומפוצלים לרסיסים נלחמים זה בזה? איך תקום האחדות ההארמונית בעולם מריבוי הליקויים אשר בו?

ד. הרגשת החטא ושביל הגאולה

עולם משונה הוא זה שגילה ש. שלום, אחרי שהציץ, יחד עם גיבורו אלישע, הצצה אחרי הצצה לפרגוד וקרע את 'מסך העור' מעל שלהבת-הדם האוכלת את הגוף ואת הנשמה. כמה דומים הם זה לזה בני-אדם שונים, וכמה שונה הוא האדם האחד בעולם-סתרים חשוף זה. יוסף בן מתתיהו — ארבעה אנשים בעור אחד ובשעה אחת, כמה שונים הם זה מזה: איסי-חסיד וסר-דיוט-רומי, כהן-גדול ומצביא, וכולם אינם אלא אחד — יוסף בן מתתיהו! גם החברה ההיא ואפרת אינן אלא אחת, אשה אחת בגילויים שונים ובזמנים שונים, 'אחת והיא שתיים', אחת והיא איך-מספר, אשת-תמיד המלווה את הגבר בכל דרכיו ואשר כמוהו נולדה אף היא 'לזימה ולקרב'. מאז מעולם צועדים הם שניהם זה על-יד זה, 'בן-הבליעל' וה'חטאה הבוגדת', בחילופיהם ובחילופי-חילופיהם בכל הזמנים ובכל הארצות, אם-כל-חטאת ואבי-כל-פשע, זכר ונקבה של 'אני' גדול אחד, המתעלל בעצמו ובברואיו... אבל מהו הקול הנישא במרומי עולם מבולבל זה?

אָדָם, מָה עֲשִׂיתָ? אָדָם, מִן הַיַּיִן!

(און בן פלא, אלה תולדות)

ומיהו אשר שאל: מי הוא זה בן-הבליעל? ובלב מי נצנץ 'רעיון ראשון, שאני חטאה ובוגדת'? הקול — קול אדם אף הוא. קולו של עולם, אשר יחד עם החטא ודרך החטא הוא מבקש מוצא מן החטא. שביל מוליך לקדושה. הרגשת החטא אף היא קדומה היא כחטא, ואחות היא לחטא עצמו, ליצרים הקדומים 'מאז היות'. בכול אפשר לפקפק בעולם זה מאז 'נתבטלו התחורמים': מי פה חי ומי פה מת, מי הוא הנאמן ומי הוא הבוגד, מה הוא החטא

ומי האשם בו, חוץ מאחת: הרגשת החטא. בהרגשה זו מוצא ש. שלום את חולשתו של האדם, אבל גם את גדולתו. ייתכן כי צדקה האשה באמרה: 'אדם טעות הוא, יוסף, אדם — שבשת' ⁴, אבל הוא — הוא. הוא אינו רק חיה, הוא גם חיה. הוא נולד בחטא, אבל הוא גם שואף לקדושה. האדם הוא לא רק אלישע, כי אם גם רבי שמעון בן יוחנאי, לא רק אפרת, כי אם גם ימימה. בריה דראמאטית היא: שדה-מלחמה מתמיד בין החיה ובין האדם שבאדם.

שלושה אבות לחטא: יצרים קדומים, הרגע והספק. הספק מפנה דרך ליצרים להתפרץ ולהשתלט ברגע. הרגע אינו אלא האנטיתזה של הנצח, הספק — הפכה של אמונה, ואילו 'היצרים הקדומים' הם 'הסיטרא אחרא' של הקדושה עצמה, וכמוה אף הם נצחיים הם.

יְדֵי אִם אָרִים בְּאִמְנָה בְּיָאֵל, —
וְגַבְרַיִל יִשְׂרָאֵל,
הַסֵּפֶק כִּי יִשְׁשֶׁה יְדֵי אִסְלֶק —
וְגַבְרַיִל עֲמֶלֶק.

(ידי משה כבדים)

גם לבו של משה, הטוב באדם, לעמלק הטובע בדם. יצרים קדומים גם לו, כי אדם אין בארץ אשר לא יחטא, והספק הוא המעוררם מתהומות. ספק זה חודר ללבו של כל אדם, של כל אני. למה ישתנה אדם מן הטבע, מיוצרו? וכי אין חטא — 'שוד ורצח' — גם בטבע, והאם לא אלהים הוא שיצר גם הטבע החוטא, גם את האדם החוטא? מי הוא זה אפוא הדורש צדק מן האדם?

הָאֵל הַבּוֹרָא צִפְעוּי וְעֶקְרָב
וְלִצְדָק הוּא רֵב?
הָאֵל הַשְּׁחִט רֵבבוֹת לְבִקְרִים
דְּרִכְיוֹ יִשְׂרָיִם?

(ש)

ספק זה וטענה זו מרפים את ידי הנלחם לצדק, 'וגבר עמלק'. אידיאה זו של 'כל דאליים גבר' ואין בעולם לא יושר ולא רחמים, כי אם אינטרסיים,

4. מערת יוסף.

שכוחה יפה לעורר את אכזריותו של הנרדף במלחמתו נגד הרודף, היא היא שאוכלת גם את לבו הוא ומכשירתו ליעשות 'שותפו של עמלק' אחרי שינצח. הכשרה זו מאחדת את הנרצח ואת הרוצח לאחד. 'עמלק גובר' עם נצחונו של כל אחד, שכן כל מנצח סופו להיות עמלק. אבל אין בכוח הספק להשתיק את קולה של הרגשת החטא. החטא עצמו, שנתעורר בעזרת הספק, מוטל בספק, אבל הרגשת החטא ברורה, כבודה, ומעיקה. היא נעלה מעל כל ספק.

אין שלוה בחטא, חוסר-שלוה זה הוא המניע לטוב, היסוד לתיקון העולם. לא יפול האדם ב'תהום הפעור', הוא רק יצלול לתוכו, ו'מתהום מצפוני אתקדש, הכיוון והקצב לתת'. פיזורים ניצוצי קדושה בכל מקום, גם בחטא. מציפני השטן יגאל האדם ניצוצות אלה, ובשלהבתם יגאל את העולם, את עצמו. נגד הספק הממאיר, שחתר מתחת למוסדות העולם הישן והרקיב את יסודה של הבנייה החדשה, ייצא האדם בנשקו המחדש, באמונה מתוך ייאוש, באמונה שלאחר ייאוש. הדור, העולם, שחטא בדם, ייגאל בדם.

אם זנח אל שדי ותבל עננה,

ידי אמה!

אלהים לא מצאו מוצאות מן הדם,

ומצאם האדם!

(שם)

עוב ומזונח האדם בעולם-תהו זה, ובעצמו יכניס בו סדר. היאבקות גדולה זו שבין תאים וחלקי-תאים בגוף האורגני הגדול ששמו 'עולם', 'אני', 'אדם', אינם אלא סימני תסיסה פנימית של הגוף הגדול, חיים אינטנסיביים ושאיפות חזקות 'אל על'.

עת פל הדרכים מנאלות בדם,

אשא עיני אל האדם...

(בהמוט ארץ)

כי מלבדו אין עוד בארץ, אשר יחטא ואשר ישוב, אשר יפול ואשר יקום, אשר יפילו ואשר יקימנו. המלחמה אינה כלפי חוץ, אלא כלפי פנים. אין

'חרץ' לאדם, ושונאו אף הוא אינו מחוצה לו, אלא בו, בתוכו, מבפנים. המלח-
מה היא, כי
בַּל יִגְבֵר, בַּל יָרוּם הָאוֹיֵב הַנִּסְתָּר,
הַשׁוֹכֵן בִּי מִקֶּבֶר...

(וידי משה כבדים)

אויב זה המסית ומפתה :
קח רַגַע וְסַגְד לּוֹ, הַנִּצַּח הוּא מֵת,
רַק רַצַּח – אָמַת!

(שם)

יש להבליע את הרגע בתוך הנצח ולהשליך את הספק אל הבור? כך הוא
בנאות הפרט וכך בגאות הכלל. להמית את הספק כל-אימת שהוא מתעורר.
תַּחַת אִירוֹנִים מְסַצִּיצִים וְגַיְמִים מְרַעֲיָלִים
פֶּתַח אֵת סֶסֶר הַתְּהִלִּים,
רַעֲשָׂה לְךָ נַפְשׁ...

(בהמוט ארץ)

אם קריאות 'רק רצח – אמת!' פולחות את האוויר, עטוף עולם טמא זה
בגווילים קדושים שבלבבך, העלה קדושה 'מתהום מצפונך', והמשך את
דרכך, דרך הבניין והגאולה.

וּמִי יִנְאֵל?
זֶה שְׂצוּעֵד וְאֵינּוּ שׁוֹאֵל.

(הנף את הדגל)

ככה חושף ש. שלום יחד עם הרע את הטוב שבאדם, גם את הטוב שברע,
את הקדושה שבחטא.

אכן, גסתרים דרכי ה'אחד' ודראמאטיים ביותר הם דרכי ה'אני' המפוצל
בעולם-תוהו זה. זכית באמונה, והרי החטא הגדול ביותר, חטא הדם, הופך
תיקון. השונא נעשה אוהב, והקרוע נעשה שלם. שלם? לא. כי הגה ר' ולולוי,
המשיב לב בנים על אבות ומחבר דורות ומגשר על התהום שבין העבר
העתידי, דמות זו, שנוצרה להשיב שלימות לעולם הדורות, נהרגת בירייה,
והמלחמה הפשוטה, מלחמת בני-אדם שונים בתוך-תוכו של ה'אדם' האחד,
עודנה נמשכת... כי יצרים הם באדם מ'טרם היות', אשר כאדם גופו קיומם

הוא מאז ועד עולם. זוהי הדראמה הנצחית של האדם אשר 'יה' ו'עמלק' הם שני יסודותיו.

כִּי יָדַעַל כִּסֵּי יְהוָה מִלְחָמָה בְּעַמְלֵק
מְדוּר דָּוִד!...

(וידי משה כבדים)

והמלחמה שילדה את הדור ומשוררו גם יחד עודנה נמשכת...

ה. 'סולם הבודדים'

'שלושה סולמות במגדלו של עולם', מנגן ר' שמעון בר יוחאי ב'אלישבע והשבת', צער — סולם הבודדים, אהבה — סולם הקדושים, ושמחה — סולם הגדולים. במגדל עולמו של ש. שלום אין גדולים ואין קדושים, וסולם רק אחד מוליך לשירתו: הצער, סולם הבודדים. ספוגה צער אין־סוף היא שירתו, ובדידות נוראה נשקפת מתוכה. בודד הוא העולם כולו, אשר 'זנח אלי, עולם בלי אהבה ובלי שמחה, אשר תאוות־יצרים מרקדת בו, ובודדים בקרבו ה'אנשים' המרובים, מכונסים איש־איש בקרבו, זרים וכמוסים גם לעצמם; ובודדת היא גם ה'זעקה' הגדולה, צעקת עינויי נפשות רבות, האובדת במר־חקי ה'אחד' ללא־הד וללא־רווח והקלה גם לזעק. מעולפת צער היא גם התקווה הקלושה, התלויה באמונה באדם ובמלחמת־יה' המתמידה נגד 'עמלק', ההופכת למלחמה פנימית נגד 'השונא הנסתר' וקורעת גם את התא הקטן ביותר לקרעים־קרעים. בבקשת ה'אחד' הובלט הפילוג, הגדל משורש אחד ועל כן אין בו גם מנחמת הגיוון. קולו היחיד של המשורר ותזמורת־הקולות של יצוריו־גיבוריו אף הם אינם אלא גוון־חיצוני של זעקת אימים אחת מתפרצת מנפשו של המשורר, ממעמקי לבו של הדור, המעיו תוך כדי ייאשו והמאמין תוך כדי כפירה, מבלי דעת במה יאמין ובמה יתייאש.

עצובה היא שירתו של שלום, ומשהו מן הפאראדוקסאליות בעצם חתימתו: 'שלום' — וכל שיר הוא צליל מלחמה כבדה, 'שלום' — וכל חרוז הוא צעקה לעזרה, 'שלום' — וקול ענות האדם בגרונו. האם רמו גם בה, בחתימה, לדור ולתהפוכותיו?

הדואר, שנה כ', גליון טז־יח, שבט ואדר ת"ש